

Centrum Badania Opinii Społecznej

ul. ŻURAWIA 4 skr. pt. 24

00-955 WARSZAWA 15

SEKRETARIAT: 28-37-04; 29-35-69
ZESPÓŁ REALIZACJI BADAŃ: 40-56-41

Telefon dyżurny: 21-34-34
Telex: 816-436

BS/10/1/89

O CZYM SIĘ MÓWIŁO W 1988 ROKU

Komunikat z badań

Styczeń 1989 r.

To, o czym na co dzień w sytuacjach prywatnych ludzie mówią swoim znajomym, członkom rodziny, kolegom w pracy, jak również to, o czym najczęściej mają okazję usłyszeć, to najprostsza, najbardziej oczywista i - można powiedzieć - odwieczna definicja terminu "opinia publiczna". W takich rozmowach bowiem zacierą się niezauważalna, lecz stale istniejąca w życiu społecznym granica pomiędzy prywatnością a sferą publiczną. To co publiczne, dotyczące wszystkich, widziane przez wszystkich, komunikowane wszystkim, zostaje "oswojone" na prywatny, codzienny użytek, zyskuje kontekst osobisty, grupowy bądź środowiskowy. I odwrotnie, to co prywatne i osobiste, jeśli tylko doświadczane przez dostatecznie wielu ludzi, staje się - poprzez akt komunikowania - publiczne. Ogół tematów poruszanych w prywatnych rozmowach, zawarte w nich oceny rzeczywistości i wyrażony stosunek do niej stanowiły zawsze i stanowią niedościgły ideał sondaży opinii - tradycyjnie przynoszą one pogłębiony wizerunek drobnych fragmentów tak rozumianej opinii publicznej, nigdy zaś całości, choćby ujmowanej w najogólniejszych kategoriach.

Niniejszy komunikat - analiza odpowiedzi na jedno tylko pytanie sondażu "Potrzeby kulturalne społeczeństwa polskiego"¹ - jest próbą odwrócenia tradycyjnego kierunku wnioskowania, zastąpienia drogi "od szczegółu do ogółu" drogą "od ogółu do szczegółu". Najpierw w miarę pełny rejestr tematów zainteresowania opinii publicznej, a później dopiero szczegółowe wnioski dotyczące hierarchii obszarów tematycznych, ich wzajemnych proporcji, stosunku spraw publicznych do prywatnych, znaczenia ich szczególnych konfiguracji.

1. O czym się mówiło - szczegółowy rejestr tematów koncentrujących opinię publiczną²

Wyszczególnione niżej tematy to sklasyfikowane odpowiedzi respondentów na pytanie: "O czym najczęściej mówi się teraz wśród Pana(i) znajomych, przyjaciół, kolegów z pracy? Jak te-

¹ Badanie zrealizowano w dniach 5-19 lipca 1988 r. na reprezentatywnej próbie dorosłej ludności kraju (1497 osób).

² Definiowaną jako sumę treści obecnych w potocznym komunikowaniu się obywateli występujących w rolach prywatnych.

maty są najczęściej przedmiotem rozmów, jakie najbardziej wszystkich interesują?". Obok podano odsetki badanych, w wypowiedziach których stwierdzono występowanie konkretnej kategorii tej klasyfikacji. Dla uwypuklenia różnic w poziomie zainteresowania różnymi obszarami rzeczywistości społecznej i politycznej rejestr sporządzono w układzie logicznym - od sfer najbardziej odległych od doświadczenia codziennego po najbliższe, nie zaś według częstości ich występowania w wypowiedziach.

SCENA ŚWIATOWA

Polityka - ogólnie. Wydarzenia polityczne. Polityka międzynarodowa (bez udziału Polski) - 1,0%

Sensacje, skandale, katastrofy, kataklizmy - 0,3%

Plagi - narkomania, AIDS, choroby nowotworowe itp. - 0,1%

Inne sprawy dotyczące świata w ogóle (z wyłączeniem Polski) - 0,2%

ZSRR

Aktualia, to co się tam teraz dzieje, polityka wewnętrzna i zagraniczna M.Gorbaczowa, szanse przemian - 3,3%

Aktualia - z zaakcentowaniem ich znaczenia dla Polski i Polaków

Inne szczególne sprawy w kontaktach Polska - ZSRR (remanenty historyczne i historiograficzne, jawność przeszłych stosunków politycznych, "białe plamy" itp.) - 0,3%

ŚWIAT - POLSKA

Kontakty polityczne, wydarzenia polityczne: Polska - Zachód - 0,2%

Kontakty polityczne, wydarzenia polityczne: Polska - państwa socjalistyczne - 2,5%

Stosunki, kontakty gospodarcze Polska - kraje socjalistyczne - 0,1%

Zadłużenie Polski jako problem międzynarodowy (nie tylko PRL) - 0,1%

Inne wypowiedzi dotyczące kontaktów Polska - świat - 0,2%

KRAJ - SCENA POLITYCZNA

Polityka - ogólnie i ogólnikowo - 9,4%

System polityczny państwa, system władzy, zasady tego systemu. Władza - 0,5%

Ocena władzy, systemu politycznego, zasad tego systemu - 0,7%
Opozycja (jako zjawisko lub grupa), jej posunięcia, dążenia - 0,1%
Kontakty, gra, przetargi na linii władza - opozycja - 0,1%
Aktualne (wymienione z nazwy lub scharakteryzowane w sposób pozwalający na ich jednoznaczną identyfikację) wydarzenia polityczne - 2,0%
Rząd (władza - również Sejm jako struktura zarządzania państwem). Ocena rządu (władzy). Ocena posunięć rządu. Ocena polityki wewnętrznej, polityki gospodarczej. Zarządzanie państwem. Ocena sposobu tego zarządzania - 2,3%
Inne wypowiedzi dotyczące sfery politycznej - 1,5%

KRAJ - GOSPODARKA

Kryzys, opłakany stan gospodarki, upadek gospodarczy kraju. Związany z tym niepokój - 12,9%
Przejawy kryzysu w poszczególnych dziedzinach gospodarki, gałęziach gospodarki, infrastruktury - 1,0%
Przejawy kryzysu w rolnictwie, produkcji rolnej, jej wielkość opłacalność itp. - 1,5%
Zadłużenie zagraniczne (jako problem nasz) - obciążenie gospodarki długami itp. - 0,8%
Inflacja, stały wzrost cen, nierównowaga rynkowa (jako zjawisko) - 9,2%
Perspektywy zmian na lepsze - 1,4%
Zagrożenie pogorszeniem - 0,9%
Organizacja i zarządzanie w gospodarce - 0,9%
Nonsensy i nieprawidłowości organizacyjne - 1,5%

REFORMA GOSPODARCZA

Reforma gospodarcza - ogólnie - 3,5%
Pozytywna ocena reformy w ogóle lub konkretnych posunięć dokonywanych pod tym hasłem bądź ocena wyrażająca nadzieję - 0,6%
Negatywna ocena reformy w ogóle lub konkretnych posunięć dokonywanych w jej ramach bądź ocena wyrażająca pesymizm - 0,1%
Konieczność reform, konieczność zmian - 0,1%
Oceny władz, ich intencji, kompetencji, posunięć w ramach "reformy" - 0,7%

SPOŁECZEŃSTWO A SYTUACJA GOSPODARCZA

Ceny, ich wysokość, nieadekwatność do zarobków (jako codzienna dolegliwość) - 20,9%

Zaopatrzenie, braki, kolejki - 13,3%

Zła sytuacja materialna większości społeczeństwa, niska stopa życiowa - 11,5%

Inne trudności życia codziennego (ogólnie lub szczegółowo z wyłączeniem cen, trudności zaopatrzeniowych i niskiej stopy życiowej) - 11,8%

Poczucie zagrożenia związane z cenami, zaopatrzeniem i sytuacją materialną - 5,4%

Inne wypowiedzi dotyczące warunków życia społeczeństwa w obecnych realiach - 3,3%

SPOŁECZEŃSTWO - ADAPTACJA DO WARUNKÓW

Gdzie co można kupić, co udało się kupić - 2,7%

Jak zarobić, na czym zarobić, jak znaleźć lepiej płatną pracę, skąd wziąć pieniądze - 15,8%

Jak wyjechać za granicę (żeby zarobić lub na stałe)? Gdzie można wyjechać i w jaki sposób? Co wywieźć, co przywieźć i gdzie sprzedać, i za ile - 9,2%

Jak założyć własną firmę, uruchomić interes, uniezależnić się? - 0,4%

Inne wypowiedzi dotyczące sposobów i metod polepszenia własnej sytuacji materialnej lub zabezpieczenia się przed jej pogorszeniem - 2,0%

ŻYCIE OSOBISTE I TOWARZYSKIE

Rodzina i sprawy osobiste - 8,7%

Urlopy, wypoczynek, rozrywki - 6,2%

Praca, szkoła i codzienne sprawy z tym związane - 9,1%

Hobby, kultura, książki, zainteresowania wąskośrodowiskowe - 3,0%

Inne osobiste - 4,4%

Nie zmieściły się w tej klasyfikacji treści wypowiedzi 1,7% ankietowanych, a 0,9% nie potrafiło odpowiedzieć na pytanie.

2. O czym się mówiło? - lista najpopularniejszych tematów

Porównując przytoczone odsetki, można zauważyć, że najpopularniejsze tematy, na jakie społeczeństwo rozprawiało w połowie roku 1988, to:

- 1/ ceny (jako dolegliwość) - ich wysokość, nieadekwatność do zarobków - 20,9%
- 2/ jak zarobić, na czym zarobić, jak znaleźć lepiej płatną pracę, czyli skąd wziąć pieniądze - 15,8%
- 3/ zaopatrzenie, braki, kolejki - 13,3%
- 4/ kryzys, opłakany stan gospodarki, upadek gospodarczy kraju - 12,9%
- 5/ inne trudności życia codziennego - 11,8%
- 6/ zła sytuacja materialna większości społeczeństwa, niska stopa życiowa - 11,5%
- 7/ polityka - ogólnie - 9,4%
- 8/ inflacja (jako zjawisko), stały wzrost cen, nierównowaga rynkowa - 9,2%
- 9/ jak wyjechać za granicę (żeby zarobić lub na stałe), dokąd można wyjechać i w jaki sposób, co wywieźć, co przywieźć, gdzie sprzedać i za ile - 9,2%
- 10/ praca, szkoła i codzienne sprawy z tym związane - 9,1%

Wybranie akurat tylu tematów jest oczywiście sprawą uznaniową. Zauważmy jednak, że ostatnie miejsce na tej liście zajmuje temat gatunkowo różny od pozostałych, dotyczy bowiem już sfery życia prywatnego. Następnymi w kolejności są "Sprawy osobiste i rodzinne" (8,7%) oraz "Urlopy, wypoczynek, rozrywka" (6,2%). Zatem najbardziej popularne tematy - publiczne są oddzielone od mniej popularnych grupą tematów "Życie osobiste i towarzyskie".

Logiczne wydaje się rozumowanie, że jeśli na jakiś temat w prywatnych rozmowach dyskutuje się częściej niż na typowe tematy z życia osobistego i towarzyskiego, to z pewnością jest on ważny. Zatem najpopularniejsze tematy to zarazem najważniejsze elementy konstrukcyjne opinii publicznej (rozumianej jako treść potocznego komunikowania się ludzi) - rodzaj osi, wokół której obracała się większość prowadzonych prywatnie rozmów.

Warto więc przyjrzeć się bliżej tej grupie tematów, zwłaszcza że jest ona niejednorodna. Wyłączmy z rozważań dwa tematy - siódmy - "polityka - ogólnie" - jako mało precyzyjny i dziesiąty, ponieważ dotyczy zupełnie innej sfery. Pozostałe osiem to tematy dotyczące praktycznie jednego obszaru zjawisk - zasadniczego rysu naszej współczesności - odczuwanego i postrzeganego na różnych poziomach kryzysu oraz sposobów radzenia sobie z sytuacją. Można je podzielić na dwie grupy ze względu na zawartą w nich treść:

1. Zagrożenia

Ceny (jako dolegliwość) -	20,9%
Zaopatrzenie, braki, kolejki -	13,3%
Kryzys, opłakany stan gospodarki -	12,8%
Trudności życia codziennego -	11,8%
Niska stopa życiowa -	11,5%
Inflacja (jako zjawisko) -	9,2%

2. Możliwości

Jak zarobić -	15,8%
Jak wyjechać za granicę -	9,2%

"Zagrożenia" to wszelkie przejawy kryzysu widzianego na poziomie ogólnogospodarczym (opłakany stan gospodarki oraz inflacja jako zjawisko) oraz doświadczane w związku z nim trudności życia codziennego. Wszystkie tematy zaklasyfikowane do tej grupy to zarazem stwierdzenia stanu rzeczywistego, już istniejącego. Natomiast "Możliwości" to tematy rozmów o stanie potencjalnym, przyszłym, wykraczające poza aktualną sytuację, rysujące możliwość wyrwania się z niej. Podział na takie właśnie grupy wydaje się dość oczywisty - w pierwszej zebrano odpowiedzi na pytanie, jak jest (źle i coraz gorzej), w drugiej zaś - co zrobić, żeby było lepiej lub co zrobić, żeby przynajmniej nie było tak źle, jak jest, czy też jakie są szanse na to, aby było lepiej.

Pierwszym wnioskiem, do jakiego upoważnia zaprezentowane zestawienie, jest prosta konstatacja, iż opinia publiczna znacznie silniej była skoncentrowana na wszelkich oznakach kryzysu -

(na tym, co jest i jak jest, niż na tym, co być może lub co zrobić, jakie są możliwości), aby było lepiej, oraz że to, co jest i jak jest, ma wyłącznie wymiar ekonomiczny - sprowadza się do stanu gospodarki i wynikającego zeń poziomu życia codziennego obywateli.

Drugi wniosek, znacznie - można przypuszczać - ważniejszy i mający bezpośrednie implikacje polityczne, dotyczy już nie zestawień proporcji, ale różnicy semantycznej pomiędzy tematami zgrupowanymi pod nagłówkiem "Zagrożenia" i "Możliwości". Podział ten jest podziałem na to, co wspólne, powszechne, odczuwane przez wszystkich lub większość czy też dotyczące wszystkich, i na to, co prywatne, indywidualne, adresowane do jednostki. Kryzys, opłakany stan gospodarki, trudności życia codziennego, stały wzrost cen itp. to los wspólny, sytuacja odczuwana przez wszystkich. Natomiast, jak zarobić, na czym zarobić, jak wyjechać za granicę, czyli sposoby wyrwania się spod nacisku niekorzystnych okoliczności, to oferta wobec jednostek. Na liście dziesięciu najpopularniejszych tematów nie znalazł się żaden, który byłby receptą dla większości lub wszystkich na poprawę warunków życia. W szczegółowym rejestrze są dwa takie tematy: "Perspektywy zmian na lepsze" - w dziedzinie gospodarki oraz "Pozytywna ocena reformy gospodarczej w ogóle lub konkretnych posunięć dokonywanych pod tym hasłem bądź ocena wyrażająca nadzieję". Pierwszy z nich wymieniło 1,4% badanych, drugi - 0,6%, zatem nieporównanie mniej niż możliwości stojące przed jednostką. Rejestr najpopularniejszych tematów opinii publicznej jest więc wykazem zagrożeń i możliwości tkwiących w obecnej sytuacji gospodarczej. Zagrożenia (dolegliwości) należą do świata wspólnego dla wszystkich lub dla większości, a zarazem wynikają ze wspólnoty, z uzależnienia od organizacji życia zbiorowego, wydolności gospodarki. Wszystkie możliwości natomiast tkwią w sferze indywidualnej aktywności. Dotyczą co prawda poruszania się jednostki w obrębie życia zbiorowego lub ucieczki od niego (wyjazd za granicę), ale sprowadzają się do prywatnej zaradności i obrotowości. Sposoby poradzenia sobie (wyrwania się z kryzysu) poprzez rozwiązania ogólnospołeczne, mające zastosowanie w odniesieniu do większości społec-

czeństwa, są przez opinię publiczną praktycznie nie dostrzegane. Ucieczka od kryzysu, od jego dolegliwych przejawów jest ucieczką od wspólnoty, ucieczką od wspólnego, będącego udziałem większości losu.

3. Obszary tematyczne dalekie i bliskie opinii publicznej

W rejestrze podanym na początku komunikatu szczegółowe tematy codziennych rozmów zostały uporządkowane według odległości fizycznej od sfery stanowiącej bezpośrednio doświadczenie przeciętnego obywatela: najpierw "Scena światowa" jako najbardziej odległa, następnie "ZSRR" itd. aż do tematów osobistych i towarzyskich jako najbardziej związanych z potocznym doświadczeniem, a zarazem wchodzących w jego skład. Kolejność obszarów tematycznych według ich popularności jest w zasadzie zbieżna z kolejnością według ich odległości fizycznej i przedstawia się następująco³:

1. Społeczeństwo a sytuacja gospodarcza - 33,9%
2. Życie osobiste i towarzyskie - 18,1%
3. Społeczna adaptacja do warunków - 15,7%
4. Kraj - gospodarka - 15,4%
5. Kraj - scena polityczna - 8,7%
6. Reforma gospodarcza - 3,2%
7. ZSRR - 2,5%
8. Świat - Polska - 1,6%
9. Scena światowa - 0,8%

Jest to porządek ważności obszarów tematycznych lub - patrząc na to od nieco innej strony - ich odległości emocjonalnej. W porównaniu z teoretycznym, opartym na odległości fizycznej mamy tu do czynienia z dwiema rozbieżnościami. Pierwsza z nich, niewielka w wymiarze liczbowym, ale warta podkreślenia, dotyczy miejsca, jakie zajmują na liście dwa obszary tematyczne: "ZSRR" (aktualia w ZSRR, polityka wewnętrzna i zagraniczna M.Gorbaczowa, a także jej znaczenie dla Polski) oraz "Polska -

³ Kategorie ogólne - nazwy obszarów tematycznych - są logiczną, a nie arytmetyczną sumą kategorii szczegółowych. Przy poszczególnych obszarach tematycznych podano, jaki stanowią one odsetek w ogólnej liczbie tematów poruszanych przez opinię publiczną.

świat" (stosunki polityczne i gospodarcze z Zachodem i krajami socjalistycznymi). Oba znajdują się na pozycjach marginalnych, jednak pierwszy jest nieco popularniejszy. Druga różnica dotyczy usytuowania obszaru tematycznego "Społeczeństwo a sytuacja gospodarcza" (obejmującego tematy: ceny, ich wysokość, nieadekwatność do zarobków, zaopatrzenie, braki, kolejki, zła sytuacja materialna większości społeczeństwa, niska stopa życiowa, inne trudności życia codziennego, poczucie zagrożenia związane z cenami, zaopatrzeniem i sytuacją materialną). Jest to zespół tematów wyraźnie dominujący nad innymi i ważniejszy od tematu życia osobistego i towarzyskiego. Właśnie wszelkie odczuwane na co dzień trudności związane z poziomem życia i organizacją życia zbiorowego to ta część tego, co publiczne, która najostrezej, najbardziej zauważalnie ingeruje w "prywatność", stając się najważniejszą treścią prywatnych rozmów.

Lista obszarów tematycznych, na których koncentrowały się prywatne rozmowy Polaków (w czasie, kiedy przeprowadzono badanie), jest odpowiedzią na pytanie, czym żyje społeczeństwo, natomiast ich hierarchia według popularności - odpowiedzią na pytanie, czym bardziej, a czym mniej. Żyło przede wszystkim sprawami wykraczającymi poza życie osobiste i towarzyskie. Tematy rozmów dotyczące rodziny, spraw osobistych, urlopu, wypoczynku, rozrywki, pracy, szkoły itp. stanowiły 18,1% ogółu tematów. Stosunek liczb 82,9 (odsetek pozostałych tematów) do 18,1 jest miarą przewagi spraw pozaprywatnych nad prywatnymi. Jeśli zważyć, że badanie było realizowane na początku tradycyjnego okresu wakacyjnego, to jest to fakt tym bardziej znaczący. W okresie tym bowiem sprawy publiczne, polityczne i gospodarcze schodzą na dalszy plan. Można zatem stwierdzić, że po pierwsze - prywatne życie większości Polaków przebiegało pod naciskiem okoliczności zewnętrznych, zostało zdominowane przez problemy związane z sytuacją materialną, organizacją życia zbiorowego oraz zdobywaniem środków utrzymania, po drugie - ze spraw wykraczających poza sferę prywatności zajmowało ich przede wszystkim to, co się dzieje w kraju. Stosunek odsetków spraw pozaprywatnych (pominięto tematy nie związane z krajem) do prywatnych (76,9 do 18,1) obrazuje przewagę, jaką sprawy publiczne, dotyczące ży-

cia zbiorowego, mają nad prywatnymi na ich własnym terenie, tzn. w rozmowach prowadzonych w domu, w pracy, wśród znajomych. Możemy go uznać za coś w rodzaju miary nienormalności sytuacji społecznej. Nie mamy oczywiście żadnych wskazówek co do tego, jaka wartość tego stosunku mogłaby być uznana za oznakę normalności sytuacji. Możemy jednak - intuicyjnie - przyjąć, iż sytuacja społeczna jest tym normalniejsza, im częściej w pracy, w domu i szkole mówi się właśnie o sprawach z tymi miejscami związanymi i ewentualnie komentuje ostatnie wydarzenia polityczne czy kulturalne, a rzadziej narzeka na ogólną sytuację czy dyskutuje o sposobach zarobienia na życie. Ponieważ w naszym przypadku jest akurat odwrotnie, to możemy stwierdzić, że sytuacja społeczna znacznie odbiega od tak rozumianej normalności.

Wśród tematów związanych z życiem publicznym dominujących nad prywatnymi przeważają wątki gospodarcze. Obszary tematyczne: "Społeczeństwo a sytuacja gospodarcza", "Społeczna adaptacja do warunków", "Kraj - gospodarka" oraz "Reforma gospodarcza" stanowią 68,2%, tematy polityczne zaś ("Kraj - scena polityczna") zaledwie 8,7% wszystkich tematów. Jeśli zatem na początku lat osiemdziesiątych mówiło się o "przepolityzowaniu" społeczeństwa polskiego, to obecnie można twierdzić, iż jest ono "przeekonomizowane". Wprawdzie sprowadza się to do narzekania na ogólną sytuację gospodarczą i jej reperkusje w obszarze życia zbiorowego, jak również do dyskusowania o tym, gdzie i w jaki sposób zarobić, czyli do przeekonomizowania w wymiarze "chałupniczym", ale mimo to pozostające faktem znaczącym, wyrażającym się liczbą 68,2% wszelkich tematów prywatnych rozmów.